

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Белінської Валерії Євгенівни

«Концептосфера *природа* в поетичному словнику П. Перебийноса та

А. Кичинського»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 035 – філологія

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

Дисертація Валерії Белінської продовжує традиції монографічних досліджень художнього мовлення представниками Харківської лінгвістичної школи. У наукових розвідках останніх років (Костянтина Голобородька, Олени Маленко, Наталії Піддубної, Оксани Халіман, Олесі Тележної, Ольги Черемської, Тетяни Осіпової, Ольги Черненко та ін.) активно реалізуються культуроцентричні концепції аналізу тексту. У таких працях художній дискурс розглянуто як складну систему, пов'язану з культурою народу, станом суспільства, еволюцією мовної особистості. Відповідно, одиницями аналізу стають не лише «традиційні» мовні одиниці, а й складники лінгвокультурного контексту – концепти, концептополя. З огляду на це стає зрозумілим вибір теми дослідження Валерією Белінською та основні акценти її наукового дослідження: увага до аналізу процесів вербалізації та компонентів концептосфери *природа* як важливих лінгвокультурних репрезентантів індивідуально-авторської мовної картини світу сучасних українських поетів – Анатолія Кичинського та Петра Перебийноса.

Можна хрестоматійно зазначити, що в контексті антропоцентричності сучасної лінгвістики, яка уможлиблює дослідження мовленнєвої діяльності з урахуванням прагматичних чинників та комунікативної поведінки її суб'єктів, дисертаційне дослідження Валерії Белінської є актуальним.

Застосування теоретичного та функціонального дослідницького апарату лінгвоконцептології є однією з важливих ознак актуальності виконаного авторкою аналізу, бо дозволяє з'ясувати своєрідність формування концептосфери як на рівні художнього мовлення (мови загалом), так і на рівні ідіостилю.

Отже, *актуальність* дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. В глобальному розумінні вона визначена спільним напрямом гуманітарних наук до соціокультурної характеристики комунікативної діяльності та намаганням встановити механізми формування ціннісних, духовних орієнтирів у дискурсі постіндустріального суспільства.

Більш конкретно – вона зумовлена відсутністю цілісного й системного вивчення мови поезій А. Кичинського та П. Перебийноса як поетів ХХ - ХХІ століть у площині вербалізації концептосфери *природа*, а також потребою подальшого аналізу цієї сфери в українській поезії. При цьому дослідницький інтерес викликає й той факт, що творчість поетів охоплює практично один часовий період і позначена як спільною соціальною та ліричною тематикою, так і вишуканою поетичною мовою.

У дисертації цілком слушно наголошується на важливих особистісних, біографічних даних, що не можуть не впливати на розуміння значення творчості митців: обидва вони мають сільське походження, що дає підстави авторці наукової розвідки стверджувати, що їх мовні картини світу нерозривно пов'язані з рідною природою, а тому концепти, що позначають природні елементи, отримують чимало додаткових конотацій відповідно до індивідуальної авторської інтерпретації.

У сучасній філології поезія однаково цікава і літературознавству, і мовознавству. Аналіз особливостей образного слова, виявлення певних закономірностей розвитку словника поетичної мови також є одним із актуальних завдань лінгвопоетики.

Як зазначається, дисертаційне дослідження відповідає науковій проблемі кафедри української мови «Різномаспектне вивчення одиниць сучасної української мови» (від 12.11.2020 року Державний реєстраційний номер

0120U104814). Тему дисертації затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (витяг із протоколу № 4 від 3 червня 2019 року) та заочно в Інституті української мови на засіданні Наукової ради «Українська мова» (витяг із протоколу № 84 витяг із протоколу № 84 від 4 грудня 2019 року).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і наукова новизна.

Наукове дослідження представлено у вигляді дисертації. Структура роботи підпорядкована вирішенню основних завдань і є цілком логічною. Основні наукові положення представлені у трьох розділах.

Авторкою опрацьовано значну кількість різноманітних джерел. Це і наукова література, художні (поетичні) тексти і словники різних типів (етимологічні, тлумачні тощо). Зазначимо, що в тексті дисертації словникові ілюстрації практично не присутні, хоча в деяких випадках вони були б потрібні для підтвердження авторських припущень. Картотека дослідження, як наголошується, становить понад 1260 одиниць. На нашу думку, така джерельна база дозволяє робити цілком обґрунтовані та науково коректні спостереження й висновки.

Наукова новизна праці полягає в тому, що вперше проаналізовано творчість двох самотніх, сучасних поетів – Анатолія Кичинського та Петра Перебийноса в контексті аналізу й зіставлення їхніх індивідуально-мовних концептосфер; концепти на позначення ландшафтних реалій і явищ природи представлено як інструмент упровадження художницького мислення поетів у творчий процес; узагальнено складники концептосфери *природа* в площині ландшафтного опису; розглянуто особливості вербалізації поетами фітоморфних і зооморфних елементів концептосфери *природа*, зокрема й у межах метафоричних конструкцій; простежено зв'язок складників концептосфери *природа* з антропоморфними елементами відповідно до

авторських інтенцій; виявлено й проілюстровано лінгвальні засоби пов'язаності фітоморфів і зооморфів з елементами концептів «час» і «простір».

Значущим для окреслення наукової новизни також є те, що в роботі: досліджено теоретичні засади концептуалізації природних реалій у поетичному мовомисленні (мовна картина світу, індивідуально-художня концептосфера, концептосфера *природа*); розглянуто концепти «земля», «космос», «степ», «село» та «явища/стихії природи» в площині ландшафтного опису; з'ясовано особливості кореляції елементів концептосфери *природа* з антропоморфними елементами в площині авторських інтенцій тощо.

У роботі обґрунтовано принципи виявлення концептів, знакових для художньо-свідомісного світорозуміння митців, проаналізовано структуру їх концептосфери за допомогою лінгвопоетичного та лінгвокогнітивного підходів. Також розв'язано низку завдань, серед яких можна визначити свого роду обов'язкові, необхідні для методологічного та теоретичного складників дослідження: розглянуто основні підходи до вивчення мовних явищ із позицій антропоцентричної наукової парадигми; стисло окреслено стан вивчення концептів у сучасній лінгвістиці, визначено зміст поняття *концептополе*; обґрунтовано наукові постулати щодо виникнення і становлення поняття *мовна картина світу*.

Мовні особливості представників української поезії періоду середини ХХ – початку ХХІ століття, особливо – наших сучасників, досліджують не так активно, як «класиків» поетичного слова. У більшості випадків спостерігаємо доволі звичний аналіз лексики й синтаксису, тропеїки та стилістичних фігур, тематичних і лексико-семантичних груп тощо.

Посилення уваги до вербальної форми літературних творів, розширення аспектів наукового пошуку в царині лінгвопоетики зумовлені, насамперед, когнітивним напрямом у мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ сторіч, де традиційний розгляд різноманітних образних засобів доповнено першочерговим завданням вияву й пізнання художнього смислу, естетичної вартості мовотворчих здобутків письменника. Вивчення української поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття дає змогу порівняти повсякденну картину

світу пересічних носіїв української мови з поетичною картиною, яка ґрунтується на наївній картині світу, культурних стереотипах і цінностях, міфологемах і символах народу. Поетична картина світу має індивідуальні репрезентації, однак вона не обмежується лише індивідуальною художньою свідомістю: поетична картина відбиває й загальне, спільне для поетичної творчості певного періоду. Тому дослідження лінгвопоетичного світу П. Перебийноса та А. Кичинського сприяє лінгвофілософському осмисленню сучасної української літератури й літературної мови та її кореляції з соціокультурними чинниками сьогодення, сприйняттю і відображенню навколишнього світу нинішніми поколіннями українців.

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Метою роботи, як указано, є визначення ролі концептосфери *природа* в поезіях П. Перебийноса й А. Кичинського через процеси вивчення й опису в її структурі відповідних концептів, а також їх смислового наповнення та художнього функціонування в індивідуальній мовній картині цих поетів.

Зазначається, що об'єктом аналізу є концептосфера *природа* поетичних текстів А. Кичинського та П. Перебийноса, які увійшли до поетичних збірок останньої третини ХХ – початку ХХІ століття.

Предметом вивчення є лінгвохудожня репрезентація концептів – складників концептосфери *природа* в поезіях авторів.

Дослідження, безперечно, має теоретичну значущість, яка полягає насамперед у тому, що основні її положення й висновки конкретизують і поглиблюють вироблені в сучасній лінгвістиці уявлення про концепти в межах художнього твору, зокрема в поетичному мовомисленні через використання компаративістичного аналізу творчості двох українських поетів однієї епохи та однакового «життєвого шляху». Також у дослідженні уточнено поняття «мовна картина світу», «індивідуально-мовна концептосфера», «концепт» відповідно до особливостей світобачення й походження митця.

Комплексний характер дослідження вимагає звернення до наукового апарату різних напрямків лінгвістики й дозволяє авторці ретранслювати свої

основні тези в такі лінгвістичні галузі, як лінгвоаксіологія, етнолінгвістика, лінгвопоетика, лінгвостилістика, когнітивна лінгвістика, лінгвоперсонологія.

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання її положень у практиці викладання української мови у вищій та середній школі, формуванні мовної компетентності носіїв мови, при укладанні словників мови письменника. Також результати дослідження можна використати у краєзнавчих студіях, зокрема завдяки поезіям, де згадуються топоніми й урбаноніми певної місцевості України як в сучасному, так і історичному аспекті.

4. Зміст та завершеність дослідження.

Структура дисертації Валерії Белінської є логічною та впорядкованою, вона відповідає заявленій меті й завданням дослідження, відображає хід їх виконання та отримані результати. Тематика й змістовна наповненість розділів роботи є достатньо збалансованою. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (229 позицій).

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, схарактеризовано методичні основи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо апробації результатів дослідження.

Перший розділ традиційно присвячений теоретико-методологічним аспектам проблеми, аналізу поглядів представників вітчизняного та зарубіжного мовознавства на сутність і особливості мовної картини світу, взаємозв'язків між мовою, культурою, свідомістю.

У роботі використано праці відомих вітчизняних учених: К.Ю. Голобородька, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітка, В.В. Жайворонка, М.І. Костомарова, Т.А. Космеди, Л.А. Лисиченко, О.О. Маленко, А.К. Мойсієнка, О.О. Потебні, А.М. Приходька, О.О. Селіванової, І.М. Серебрянської, Н.В. Слухай, В.Д. Ужченко та ін. Дослідження зарубіжних фахівців: А. Вежицької, В. Гумбольдта, Ю.М. Караулова, В.А. Маслової, Е. Сепіра, Д.С. Ліхачова, Ю.М. Лотмана, Б. Уорфа та ін. Саме на їхніх концепціях вибудовані методологічні основи рецензованого дослідження.

Зосереджено увагу на механізмі концептуалізації елементів мовної картини світу, на лінгвокогнітивному та лінгвостилістичному складниках цього процесу.

Розглянуто концептосферу *природа*, її реалізацію в поетичному тексті. До складу концептосфери авторка, наприклад, включає концепти «земля», «небо», «вода», «вітер», «космос», «дерева», «зірка» тощо. Авторка наголошує, що вони є універсальними – базовими – для більшості етнічних лінгвокультур, перехрещуючись у певних площинах, і один окремий концепт стає спільним для різних сфер, набуваючи при цьому додаткових конотацій – відповідно до ареалу проживання етносу та його пріоритетів (С.35).

Розглянуто також і поняття *концепт*, проаналізовано погляди на його основні характеристики та структуру. На прикладі концептополя *природа* проілюстровано можливості та складності поетичного (стилістичного) аналізу мовних одиниць та їх культурну різноманітність.

Важливе місце в першому розділі відведено аналізу індивідуального стилю Петра Перебийноса та Анатолія Кичинського, особливостям їх поетичної мови, різнобарвності індивідуально-художніх парадигм.

Їх поетична творчість дає в розпорядження дисертантки різноманітний матеріал, особливо у сфері художніх слововживань, естетичних трансформацій слова в тексті твору та в ідіостилі авторів загалом. Багатий ілюстративний контекст ще раз підтверджує важливість монографічного дослідження поезики цих майстрів слова.

У другому розділі увагу акцентовано на концептуалізації ландшафтних реалій і явищ природи в художньому мовомисленні П. Перебийноса та А. Кичинського.

Проаналізовано концепти на позначення ландшафтних реалій і явищ природи. Дисертантка говорить про них як про своєрідний інструмент упровадження художницького мовомислення в поетичний процес митців. Зазначимо, що виокремлення й опис ландшафтних елементів доволі складний. Так, у прикладах наголошується на словах «хати», «вишні», «косогори», «вітряк» тощо. Акцентується увага на базових концептах та їх периферійній

реалізації. В контексті особливостей поетичної мови розглянуто також метафоричні конструкції («*Соняшники витягують шиї на захід, // а кручені паничі тим часом, // звивистими шляхами добравшись до телеантен, // намотують на вуса останні новини*») та ін. Іноді значний обсяг і різноманітність ілюстративного матеріалу не дає можливості відразу зрозуміти, де аналізуються елементи концептосфери *природа*, а де – ландшафтні реалії (приклад із *бджолами* (С.100)).

Доволі інформативним і тематично витриманим є аналіз концептів «земля», «космос», «степ», «село» складника ландшафтного опису (по суті – репрезентації навколишнього світу) та концептів – репрезентантів природних явищ / стихій: «гроза», «веселка», «дощ», «грим», «хмари», «вітер», «сніг» тощо. Саме професійно-прискіпливий опис поетичних контекстів, де реалізуються подібні концепти та їх варіанти, дозволяє дисертантці мотивовано стверджувати думку про своєрідну авторську картину світу поетів.

У розділі представлено доволі різноманітний ілюстративний матеріал, який дозволяє робити висновки й узагальнення щодо лінгвального вираження концептів, ядерних і приядерних компонентів концептополя, дає уявлення про авторське розуміння базових ціннісних концептів. Не залишилися поза увагою і мовностилістичні засоби, які визначають особливості художнього письма митців.

У третьому розділі висвітлено процес вербалізації фітоморфних і зооморфних концептів як елементів концептосфери *природа* в поетичній картині світу П. Перебийноса та А. Кичинського. Структура і зміст цього розділу доволі прогнозовані. Валерія Белінська послідовно аналізує концептуалізацію фітоморфів («трава», «цвіт», «дерева» тощо) та зооморфів («птахи», «звірі», «риби» тощо) у поезіях Павла Перебийноса та Анатолія Кичинського.

Доволі цікавим і складним є аналіз фітоморфів і зооморфів як виразників концептів «час» і «простір» у поезіях. Дисертантка виявляє наукову майстерність, коли поєднує в процесі аналізу поетичних текстів абстрактні (час, простір) та конкретні (назви рослин, тварин) реалії. Наведемо лише один

приклад такого аналізу, доволі показовий, на нашу думку: «У строфі *«Рік минає, вік минає, // а земля цвіте і родить. // Бо зеленому розмаю // не буває переводу»* хід часу відтворено виділеними словосполученнями, інші ж ознаки життя, зокрема його тривалість і невмирущість, відображені дієсловами *цвіте і родить*, означальним словосполученням *зелений розмай*, а також традиційною фразеологічною моделлю *«...не буває переводу»*. У більш метафоричній формі хід часу вербалізовано поетом через приядерний елемент «вік», який *«ламає мости // і стоїть над проваллям. // Вітер дні і листки // з верховіття зриває»*, тобто акцентується на його невідворотності – через дієслова з відповідною семантикою домінування *ламає, стоїть, зриває»* (С.186). Цей приклад ілюструє як мовну майстерність поета (П. Перебийноса) та багатство його ідіостилю, так і ґрунтовність лінгвістичного аналізу дисертантки.

Маємо зазначити, що в дисертації проаналізовано концепти та концептополя, які дійсно є основними елементами національної ціннісної системи і базовими складниками картини світу народу.

Висновки роботи (і до розділів, і загальні) є логічними, повними й обґрунтованими та відповідають поставленим у дисертації завданням.

5. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

Кандидатська дисертація Валерії Євгенівни Белінської, як і будь-яка науково-творча праця, містить деякі дискусійні позиції, висвітлення й коментування яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів.

1. У теоретичній частині рецензованої кандидатської дисертації потребує більш чіткого розмежування і викладу лінгвостилістична та лінгвокогнітивна проблематика, актуалізація відповідного наукового інструментарію і термінологічного апарату.

2. Дисертаційне дослідження значно виграло б, якби авторка вияскравила використання власне авторських реципієнтних та донорських елементів метафор і порівняла їх із реалізацією в національній мовній картині світу.

3. У дослідженні дисертантка час від часу говорить про частотність використання тих або тих художніх засобів, про домінуючі концепти, проте не зазначає кількісних чи статистичних показників, які стали основою тез і висновків. Наявність таких показників, на нашу думку, дозволила б унаочнити відповідні тези, додавши їм обґрунтованості.

4. Потребує додаткового коментування місце концепту «село» в поетичних картинах світу П. Перебийноса і А. Кичинського: це елемент ландшафтного опису чи концептосфери *природа*?

6. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

Уважаємо, що ілюстрація і виклад наукових положень та ідей дисертаційної роботи є доволі ґрунтовними. Результати дослідження відображено в десяти одноосібних наукових публікаціях, зокрема: вісім наукових статей у фахових виданнях України, одна – у закордонному виданні та одні тези.

7. Апробація основних результатів дослідження.

Робота має цілком достатню апробацію. Основні її положення представлено в доповідях на 9 міжнародних конференціях різного спрямування, 2-х всеукраїнських науково-практичних конференціях, на засіданнях та семінарах кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

8. Відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» та нормативних актів МОН України.

Зробивши відповідний висновок із вищезазначеного, можна констатувати, що рецензована дисертація відповідає вимогам до кваліфікаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії (035 філологія) та «Порядку проведення експерименту з присудження доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. №162.

9. Загальний висновок.

Дисертація В.Є. Белінської має новаторський характер, є завершеною, самостійною науковою працею, яка робить відповідний внесок у лінгвістичне дослідження сучасної лінгвоконцептології, лінгвопоетики, лінгвоперсонології, художньо-стилістичного різноманіття української мови.

Розвідка, безперечно, має практичне значення, яке полягає в можливості використання матеріалів дослідження в практиці викладання у вищій школі, при укладанні словників, підготовці широкого кола фахівців у сфері художнього мовлення та журналістики, в краєзнавстві.

Дисертаційне дослідження пройшло достатню апробацію. Публікації практично повністю відбивають його зміст.

Рецензована наукова робота «Концептосфера *природа* в поетичному словнику П. Перебийноса та А. Кичинського», відповідає спеціальності 035 – філологія (03 – гуманітарні науки) та вимогам, встановленим до дисертацій доктора філософії, а її виконавець – Белінська Валерія Євгенівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (кандидата філологічних наук).

Офіційний опонент:

Професор кафедри перекладу, прикладної
та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного
педагогічного університету

імені Володимира Винниченка,

доктор філологічних наук

(спеціальності: 10.02.01 – українська мова,

10.02.02 – російська мова)

Олег Семенюк

